

Kunsten og blikket – å se verden på nytt

Når vi står foran et kunstverk, er det vi ser, aldri bare det som befinner seg foran øynene våre. Å se er, i motsetning til hva vi gjerne forestiller oss, verken en helt naturlig eller umiddelbar handling. Blikket vårt er allerede formet av en verden som har lært oss hva som er verdt å se, hva som er vakkert, hva som er normalt, hva vi kan gå likegyldig forbi, og hva som fortjener vår oppmerksomhet.

Vi møter et kunstverk med vår egen historie, våre minner, vår sosiale posisjon, våre frykter, lengsler og erfaringer. Derfor kan to mennesker stå foran det samme bildet og i realiteten møte to forskjellige verdener.

Kanskje begynner kunstens betydning nettopp her: i dens evne til å forstyrre det vi tar for gitt.

Vi lever i dag i en verden som ikke lider av mangel på bilder. Tvert imot. Kanskje er problemet at vi eksponeres for flere bilder enn noen generasjon før oss. Krig, reklame, kropp, varer, natur, katastrofer, kjærlighet og død passerer foran øynene våre med nesten samme hastighet. Et bilde av en ødelagt by kan befinne seg noen centimeter over en reklame for en parfyme, og sekunder senere kan begge være erstattet av noe underholdende.

Problemet er ikke bare mengden av bilder. Det handler også om en orden der forskjellene mellom erfaringer gradvis flates ut. Alt dukker opp et øyeblikk, krever vår oppmerksomhet og forsvinner igjen. Under slike forhold ligger kanskje en av kunstens viktigste muligheter ikke i å produsere enda et bilde, men i å skape en annen måte å se på.

Kunstverket kan gjøre motstand mot hastigheten. Det kan kreve tid av oss. Det kan hindre oss i umiddelbart å kategorisere det vi ser, for så å legge det til side. Denne tilsynelatende enkle pausen er ikke ubetydelig i et samfunn der selv menneskelig oppmerksomhet er blitt en økonomisk ressurs. En stor del av vår samtid er organisert rundt kampen om oppmerksomheten vår: hva vi skal se på, hvor lenge vi skal se, hva vi skal begjære, og hva vi skal glemme før vi i det hele tatt har rukket å tenke over det. Kunsten kan bryte denne rytmen.

Men det handler ikke bare om hastighet. Ethvert samfunn skaper også en bestemt orden for hva som blir synlig. Noe holdes kontinuerlig frem i lyset, mens annet skyves ut i periferien. Noen kropp blir representert, mens andre forblir fraværende. Noen menneskers lidelse kan bli et offentlig anliggende, mens andres gjentas så ofte at den til slutt reduseres til en del av bakgrunnen. Noen former for vold blir tydelig kalt vold, mens andre skjules bak ord som utvikling, fremskritt, sikkerhet eller nødvendighet.

Å se er derfor aldri fullstendig adskilt fra makt.

Makt bestemmer ikke bare hva som kan skje. Den er også med på å forme hva som kan bli synlig, hva som kan sies, og til og med hva vi er i stand til å forestille oss. Kanskje ligger en av kunstens viktigste muligheter nettopp i dens evne til å skape en avstand mellom denne ordenen og vårt eget blikk. Den kan gjøre det altfor velkjente fremmed igjen. Den kan føre det som er blitt skjøvet ut i periferien, tilbake til sentrum av synsfeltet. Eller den kan få oss til å stanse foran noe vi trodde vi allerede kjente, og for et øyeblikk akseptere at vi kanskje ennå ikke har forstått det.

Derfor blir et kunstverk ikke nødvendigvis betydningsfullt fordi det gir oss svar. Noen ganger er det snarere det motsatte: Verdien ligger i dets evne til å destabilisere svarene vi allerede har gjort klare.

Et verk kan åpne en spekk mellom det vi vet og det vi ser. Det kan minne oss om noe vi helst ikke ville huske, eller vekke en erfaring som kanskje aldri fantes i kunstnerens opprinnelige intensjon. Et menneske som har erfart

migrasjon, ser ikke en grense på samme måte som et menneske for hvem grensen alltid bare har vært en linje på et kart. Den som har levd gjennom krig, ser ikke ødeleggelse på samme måte som den som bare kjenner den gjennom en skjerm. Den som har mistet et hjem, kan se noe i et stykke betong, en vegg eller et tomrom som for en annen bare er materiale. Det er i dette mellomrommet mening oppstår: mellom verket, den sosiale verdenen som har frembrakt det, og mennesket som står foran det med sin egen historie.

Sett fra dette perspektivet er ikke kunstverket et lukket objekt med én endelig mening gjemt et sted på innsiden, som det er vår oppgave å avkode. Verket trer inn i sosiale relasjoner. Det plasseres på ulike steder, blir sett av forskjellige mennesker og kan få nye betydninger i forskjellige historiske perioder. Selv vi kan stå foran det samme verket mange år senere og oppdage at vi ikke lenger er i stand til å se det slik vi gjorde før. Ikke fordi verket nødvendigvis har forandret seg, men fordi verden har forandret seg, og fordi vår egen plass i den ikke lenger er den samme.

Det er her kunsten også berører spørsmålet om hukommelse. Et samfunn formes ikke bare gjennom det det husker. Det formes også gjennom det det glemmer. Historien innebærer alltid en form for utvelgelse: Hva skal bevares? Hvem får mulighet til å tale? Hvilke liv anses som verdige å sørge over? Og hvilke ødeleggelser skyves ut i fortellingens periferi?

Glemsel er ikke alltid tilfeldig. Noen ganger er den selve forutsetningen for at en orden som ikke ønsker å snakke om sine egne kostnader, skal kunne fortsette. Og en av kunstens oppgaver er å gjøre motstand mot denne glemselen. Å forhindre at forholdet vårt til verden fullstendig reduseres til noe statistisk, forbrukbart og likegyldig. Kanskje trenger derfor ikke vårt første spørsmål når vi går inn i en utstilling å være: «Hva ønsket kunstneren å si?»

Det spørsmålet kan noen ganger gjøre kunstverket til en gåte med bare ett riktig svar. Kanskje finnes det et viktigere spørsmål: Hva gjør dette verket med blikket vårt? Hva gjør det synlig? Hva river det ut av sin vante sammenheng? Hva gjør det vanskeligere for oss? Hva er det vi tidligere tok for gitt, som verket plutselig gjør til et spørsmål?

Et betydningsfullt kunstverk er ikke nødvendigvis et verk som gir oss et tydelig svar. Noen ganger er det betydningsfulle verket det som ikke tar slutt når vi forlater utstillingen.

Det følger oss ut.

Det dukker opp igjen ute på gaten, i den neste nyheten vi leser, i et bilde vi ser i morgen, eller i noe vi frem til i går passerte uten å tenke over det. Og plutselig oppdager vi at vi ikke lenger er i stand til å se verden helt slik vi gjorde før.

Kanskje ligger kunstens betydning nettopp i denne lille, men grunnleggende forskyvningen.

Kunsten gir oss ikke nødvendigvis en annen verden. Men den kan frata den eksisterende verden dens selvfølgelighet. Den kan vise oss at det som fremstår som naturlig, nødvendig og uforanderlig, i virkeligheten er historisk, menneskeskapt og derfor også mulig å forandre.

Og kanskje trenger vi denne muligheten mer enn noen gang:

Ikke en kunst som for et øyeblikk fører oss bort fra verden, men en kunst som sender oss tilbake til den samme verden med et forandret blikk.